

ACC. NR M. 14027:1-13.

Landskap: *Skåne* Upptecknare: *Nils Jönsson Önnestad*
Härad: *V. Lönne* Berättare: " " "
Socken: *Stoby* Berättarens yrke: *Kamrer, ämnesläsare*
Uppteckningsår: *1956* Född år *1878* i *Stoby*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Husbondefolk och tjänstefolk. s. 1-13.

LUF 105

1.

ACC. N:R

M. 14027:1

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Dessa uppteckningar avse i första hand ²² Kärlicheberga by i Stoby ~~socken~~
socken och tiden under 1880: och början av 1890:talet. Byns 2:ne
gårdar om vardera 5/16 mantal innehades den ena av Nils Torstens-
son och den andra av Sven Persson. Vad som här meddelas om dessa
gårdar var i rätt stor utsträckning även tillämpligt för angrän-
sande byar.

Vid Nils Torstenssons gård var kreatursbesättningen 1 par oxar,
1 par hästar (oxarna ersattes i mitten av 80:talet med hästar),
1 á 2 unghästar, 1 tjur, 10 á 12 kor, några ungdjur, 20 á 30 får,
3 á 4 suggor och ett 20:tal höns. Kreatursbesättningen vid den
andra gården var något mindre. Inga oxar fanns, emedan jorden där
var mindre sidlänt. Gåsavel drevs i rätt stor omfattning. Vid
Torstenssons gård voro anställda en dräng, en vaktpojke och två
pigor. . Vid den andra gården en "gåsapåg", en dräng och en piga.
Dessutom deltog gårdarnas barn i arbetet. ^{SW} Dessutom fanns en gift
torpare med dagsverksskyldighet för sig och hustrun vid vardera
gården. Vid, skörd, potatisplockning, linbearbetning, torvskärning,
~~och träx~~ slakt och tröskning anlätades husmän, kvinnor och ungdom

Lmf. 105
1.

2.

ACC. N:R M. 14027:2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

från angränsande byar. Vid potatisplöckning även kvinnlig arbetskraft från Osby och södra Småland.

Tjänarna anställdes för ett år i sänder från 24 oktober räknat.

Vaktpojkar i regel endast för sommaren. Trivdes de på stället ^{finns} sökte de vanligen plats som drängar på stället. Vid anställningen uppvisades orlovssedel från föregående plats och betalades städjepengar: 10 kr. för manlig och 5 kr. för kvinnlig tjänare. Den som ville lämna platsen 24 april skulle uppsäga sig Tomas dag. Gällde det den 24 oktober skulle uppsägning ske 24 april. ~~Det~~ Tjänarna stannade ofta flere år på samma plats. Det ansågs föga rekommenderande att ofta byta plats. Det berättades om en mindre duglig dräng, Vislander, att han bytte plats tre gånger under ett år. Då han tillfrågades om orsaken till detta, svarade han "ölla velle ha me". Därav ordstävets: "Ölla velle ha me, Vislander".

Husfadern och husmodern deltog dagligen i gårdens arbeten. När oxar fanns vid gården, kördes dessa av torparen eller någon äldre husman. Det ansågs mindre förnämligt att vara "studakusk" än att vara "ögakusk". Tröskningen med "plejel" - slaga -

3.

ACC. N:R M. 14027:3.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

3.

var vanligen ett ackordsarbete, som sköttes av torparen och någon husman. Vid mitten av 80:talet installerades ett "cylinderverk" med hästvandring, och tröskningen med slaga inskränktes till att tillgodose gårdens behov av långhalm till lagning av halmtaken. Förutom överinseendet av gårdens arbeten hade husbonden några speciella arbeten, som han alltid själv utförde: uppmätningen av säden efter slagtröskningen, matningen av tröskverket, tänjande och inkörning av unghästarna, uppsättning av säden i "travar" och räknande av travarnas antal. Vid behov körde han det ena paret hästar. Husmodern hade som speciell uppgift att "passa hönsen". Inkomsten för sålda ägg samt inkomsten av såld mjölk och smör var en kassa, som hon disponerade. Vid den ena gården drev husmodern en ganska omfattande bakning av spettekakor.

Vid större gårdar med mer än en manlig tjänare hade man "laefod", fördräng, andre och tredje dräng. - Vaktpojken hade att följa fåren i vängen och på trädan och se till att de ej gjorde ohägn på sädesåkrarna. Dessutom hjälpa till med diverse handräckningsarbeten. Drängen körde ett par hästar, hade hästarnas rykt och

4.

utfo@ring på sin lott, utgödslingen i stallarna m.m. Efter dags@ arbetets slut skulle han "skära hackelse" för nästa dags behov. Tidigare skedde detta med handtyg - skärekista - , sedermera på en till hästvandringen ansluten "hackelsemaskin", då flere dagars behov på en gång kunde tillgodoses. De två kvinnliga tjänarna kallades "udepia" och "innepia". Den förra deltog i arbetet på åkern, skötte mjölkningen och utfodringen av korna och svinen. Innepien biträdde ^{med mjölkning} husmodern och bakning, skötte disk, städning, skurning m.m. och deltog vid behov med mjölkningen. Mjölkningen var ett speciellt kvinnligt arbete, som aldrig utfördes av männen. Männen hjälpte ⁱⁿ vid behov med vissa husliga arbeten, bar in ved och torv, skötte ältningen (knådandet) av de stora grovbrödsbaken och eldandet av bakugnen. Vid slakten "stack" husbonden själv grisen och verkställde styckningen och saltningen. Drängen "hackade" köttet till korven med en bredbladig yxa på "hackebräda" av bok. Sedermera kom köttkvarnen i bruk. Att kastrera, slakta och flå hästar tillkom nattmannen eller "rackaren" - en tattare. Som barn glädde vi oss mycket åt en anekdot, som husbonden berätt-

4.

5.

ACC. N:R M. 14027:5.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

5.

tade: En adlig godsägarinna vände sig till Häradsrätten med begäran att denna skulle ordna med nedgrävningen av en död häst. Följande utslag fälldes: "Om nådig fröken det gamla aset den döda hästen begrava vill / så må hon veta att det ~~är~~ hör rackarn och inte Häradsrätten till. Motviljan mot ätande av hästkött höll segt i sig ända fram till den tid, som det här är frågan om. En tattare kom årligen till gårdarna och verkställde sotning och förtennande av kopparkärl. - En torpare i grannbyn hade till specialitet att "skära gseltagrisa" (kastlera), ympa äppelträd och deltaga i slakten. Han skulle vid slakten förutom dagspenning ha en "blonölsa" och ett stycke fläsk - "slajtebiden". Gödselvården sköttes föga rationellt. Inte mindre än tre "mekulla" fanns: utanför fähuset, svinhuset och stallen. "Huset" (avträdet) var placerat i kanten av den ena gödselstaden och latrinerna blandades med den övriga gödseln.

Någon normal arbetsdag kunde man knappast tala om. Arbetet började i regel kl. 6 på morgonen och fortgick med en timmes middagsrast till kvällsmaten kl. 6 eller 7 e.m. Vid behov kunde arbetet

6.

ACC. N:R M. 14027:6.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

fortsätta även efter denna tid. Några bestämda frikvällar förekom inte, allt var anpassat efter det mer eller mindre brådskande arbetet. Den enda egentliga semestern var den s.k. friveckan mellan 24 oktober och 1 november, vilken alltid uttogs, då tjänarna bytte plats. Stannade de på samma plats berodde friveckan på frivillig överenskommelse. Två marknade voro ordinarie fri- (då tjänarna borde få några kronor extra "markaspänga") dagar, "mesömmrsmarked" och "meckelmossemarkad", samt någon dag vid de stora högtiderna jul och påsk. Men vid de flesta gårdarna förvägrades tjänarna inte att någon söndag hälsa på i sina hem, och fingo de då gärna riklig matsäck med sig. Vid julen bestods s.k. julahögar, olika sorters bröd och kakaor, korv m.m. som tjänarna antingen kunde ta med sig till sina hem eller användas som traktering vid "drängagillen". Vid påsk var det regel att varje tjänare erhöll ett halvt tjog ägg. - Kontantavlöningen hade eljest vid denna tid blivit genomförd. Den äldre avlöningsformen med olika slags klädesplagg, rätt att sätta en skäppa potatis eller så en kappe lin hade upphört.

6.

7.

ACC. N:R M.

14027:7.

Samhörigheten mellan husbondfolk och tjänare, vid den gård som jag närmast känner till var synnerliget gott, och tjänarna betraktades närmast som familjemedlemmar. Detta berodde kanske i någon mån på att tjänarna ofta stodo i något släktskapsförhållande till husbondfolket - men i stort sett rådde allmänt ett patriarkaliskt förhållande. Den mörkaste punkten var de dåliga bostäderna. Dräng och vaktpojke bodde i ett oeldat rum intill stallet. Någon eldstad fanns ej. På vintern öppnade man dörren ut till stallet för att få en gnutta värme från djuren, men temperaturen sjönk ofta under noll grader. Ortens vanliga benämning på drängstugan var "herahused". Pigkammaren - grebbehused - var ett rum utan eldstad i boningshusets gavel, vägg i vägg med den s.k. kistekammaren. Vid sträng köld fingo flickorna flytta in i den eldade "lillastua".

Drängarna medförde sina kläder och övriga ägodelar i en kista med kupigt lock, målad av någon bygdens konstnär med tulpaner och rococoslingor, försedd med ägarens eller hans föräldrars initialer, med "lädeka" och stundom även kistebrev. Senare

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

7.

8.

ACC. NR M. 14027:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ansågs det finare att skaffa en s.k. Amerikakoffert, plåtbesla-
och ribbad. - Pigorna hade vanligen i stället för kista eller
koffert sina tillhörigheter i egen byrå.

Vid det stora matbordet i dagligstugan åto tjänarna och husbond-
folket gemensamt. Husbonden hade sin plats vid bordändan intill
ett väggfast hörnskåp, där starkvaror och husmedicin förvarades.
Vid hans sida satt husmodern. På manfolkssidan på en väggfast
bänk satt torparen och husmän, äldste sonen, drängen och ~~och~~
de mindre pojkarna. Vaktpojken vid bordsändan. På kvinnfolks-
sidan och ett långsäte utan ryggstöd sutto gårdens äldsta dött-
rar, torpar- och husmanshustrur, pigorna och de mindre flickebar-
nen. Drängens privilegium var att med en "bröjunge" skiva den
stora grovbröds-kakan.

Efter kvällsmaten stannade familjen och tjänarna ofta kvar
i dagligstugan tills det blev tid för husbondfolket att gå
till sängs. De sysslade med något lättare arbete, humleplockning,
rensande av nötter, späntande av stickor o.s. Kvinnfolken syss-
lade med något handarbete. Pigorna med lagning, strumpstopp-

9.

ACC. N:R M. 14027:9.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

9.

ning o.d. för egen räkning. Vid slutet av 80:talet blev "stora-
stua" ett med bättre möbler försett rum och "Lillastua" fick
tjänstgöra som matrum

Särskilt matrum och samlingsplats för tjänarna vid de större
gårdarna kallades "fölkastua". Det berättades att prosten Pet-
ter Jönsson lät inreda sådan i prästgårdens källarvåning. Kosten
som bestods där sades vara ganska mager. Av folkhumorn döptes
rummet till "Haddis" (Hades - underjorden.) För övrigt påstods
allmänt att kosten vid de större gårdarna var dålig. Vällinga-
klockan sjöng: Blå välling, sur sill - bälhunna gå in.

Då kosten utgjorde en väsentlig del av tjänarnas lön, var det
lättast att få tjänare på sådana ställen. där husmodern var
Känd
för att hålla riklig och god kost., och "slå på stort" vid de
gillen, som anordnades vid vissa viktiga arbetens avslutande:
höstagille, päredönt, brydegille, töresgille . En styrka i
den äldre tidens naturhushållning var konsten att kunna kombi-
nera arbete och nöje.

Om tjänarna voro släkt med husbondfolket eller bondsöner deltog

10.

ACC. N:R M. 14027:10.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

de vanligen i alla ~~familjerna~~ familjefester och gillen - annars
hände det att ^{Hunnarna} de fingo äta gillesmaten efteråt i lillastua.
Sättet att genom Staffansritt, stjärngossesång, majsjungning
m.m.insempla mat och pengar till ungdomens privata gille förekom
inte i bygden, vid den tid, som här avses. Dansen kring majstån-
gen var gemensam för allt bygdens folk. Eljest gled det så smånin-
gom in i den vanan att gårdarnas egen ungdom skilde sig från
tjänarna vid ungdomsgille, slädpartier och balerna i stationens
hotell.

Tjänstefolket rekryterades huvudsakligen från torpare och hus-
manshemmen. De höllo sig därvid vanligast till byns eller sock-
nens gårdar. I många fall tog även bondgårdarnas ungdom plats
som tjänare. Anledningen kunde vara svag ekonomi och stora barn-
skaror. Även hände det att äldste sonen, som var bestämd att
övertaga gården, tog plats vid någon större egendom för att
förvärva sig bättre kännedom om jordbrukets skötsel. Någon
gång gick färden över till Danmark, som då sades vara ett före-
gångsland på jordbrukets område.

10.

11.

ACC. N:R M. 14027://.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

De båda gårdar i min hemby, som jag har bästa kännedomen om, voro ganska barnrika. Torstenssons hade 10 barn, därav 2 söner. Perssons 4 barn, en son och tre döttrar. I förstnämnda gården arbetade äldsta sonen i jordbruket och övertog sedan gården., den yngre tog värvning, avancerade till sergeant, fick sedan anställning som polis och därefter på kopparverkets i Hälsingborg kontor. De båda äldsta flickorna genomgingo slöjdskolan i Träne, och den äldsta hade sedan tjänst som kammarpiga hos herrskap i Hälsingborg, bl.a. hos friherrinnan Peyron. - Den andra gårdens son övergav jordbruket, genomgick Önnestads folkhögskola, anställdes sedan vid järnvägen och slutade som stationsinspektör i Karpalund.

Ganska vanligt var att kvinnlig ungdom tog tjänst i Köpenhamn, där avlöningen var bättre än i hemtrakten. Flere manliga ungdomar arbetade vid kalkbrotten på Saltholmen eller gingo som rullare till järnvägsbyggen. Många husmän arbetade en tid på försommaren vid de stora torvmossarna på Romestorps ägor.

Stor propaganda gjordes på 1880: och 90:talet för emigrationen

12.

ACC. N:R M. 14027:12.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

till USA och Kanada. Särskilt efter införandet av de 90 dagarnas värnplikt tog denna emigration ökad fart.

Giftermål mellan tjänstefolk och gårdarnas ungdom voro sälldyn-
ta. De tjänare, som stannade i hemtrakten och gifte sig fingo
ofta en torplägenhet på gårdens ägor. Uppkomsten av sådana skogs-
torp under senare hälften av 1800:talet voro synnerligen tal-
rika och förenade med dagsverksskyldighet vid gårdarna. De mår-
ga ödetorpen i Göingeskogarna vittna om detta numera försvunna
jordbruksproletariat.

Tjänarna tilltalade vanligen husbonden med hela namnet, t.ex.
Nils Torstensson, och husmodern med Mor och förnamnet, t.ex.
Mor Elna. Tjänarna tilltalades med Du eller förnamnet. Vid stör-
re gårdar blev det Patron och Fruen. Husbönderna omtalades antin-
lades antingen med "bonnen" eller "hösbonnen", eller också med
den på trakten vanliga benämningen, t.ex. Nels svens' Nels, Pär
Ågas' Axel, Nydalabonnen - eller med något på trakten vanligt
öknamn, t.ex. Sven Sölten. - Om en tjänare lämnade sin tjänst
på olaga tid fick han ingen orlovssedel, vilket försvårade möj-

12.

13.

ACC. N:R M. 14027/13.

ligheten för honom att få annan tjänst. Något åberopande av tjänstehjonsstadgan vid konflikter mellan husbondfolk och tjänare hörde jag inte omtalas. Det hörde nog till en gång en tid.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

13.